

CRIZA DEMOCRAȚIEI, STATUL DE DREPT ȘI DREPTURILE OMULUI

MIHAI MILCA*

Abstract:

Democracy, the rule of law and human rights are interconnected both in structure as well as in substance. Modern and postmodern times have seen disconcerting developments that indicate the fact that human rights have become a *sine qua non* condition for the reconfiguration of a state governed by the rule of law. The mutations and moments of crisis that have accompanied the global process of “democratization” have also drawn our attention to the necessity that calls for a state governed by the rule of law to become the guarantor and protector of human rights. These rights must not be just solemn or rhetorical declarations, but must ensure the legitimacy of the state’s internal policies, as well as a humanitarian approach to international relations.

Keywords: democracy, the crisis of democracy, the rule of law, human rights.

Résumé:

La démocratie, l'état de droit et les droits de l'homme sont interconnectés à la fois dans la structure, ainsi que sur le fond. Dans les temps modernes et postmodernes des développements déconcertants ont survenu, qui indiquent que les droits humains sont devenus une condition *sine qua non* pour la reconfiguration d'un État régi par la primauté du droit. Les mutations et les moments de crise ont accompagné le processus de la démocratisation globale et c'est pour ça que notre attention est attirée sur la nécessité d'un État régi par la règle de droit pour devenir le protecteur et le garant des droits de l'homme. Ces droits ne doivent pas être juste des déclarations solennelles ou rhétorique, mais doit garantir la légitimité des politiques internes de l'État, ainsi que l'approche humanitaire aux relations internationale

Mots-clés: la démocratie, la crise de la démocratie, l'état de droit, les droits de l'homme

În pofida tuturor acumulărilor istorice, a certitudinilor politico-juridice asumate, a reflexelor create și a proiecțiilor euforizante privitoare la ceea ce printr-un termen polisemic desemnând deopotrivă o „filosofie”, un „mod de a fi”, o „religie” și doar în ipostază accesorie, o „formă de guvernare”, așa cum se exprimă Georges Burdeau¹, am în vedere termenul sau sintagma „democrație”, un anumit blocaj intelectual nu poate fi ignorat sau evitat, în această epocă în care salturile tehnologice și situațiile de impas se succed vertiginos și se întrepătrund până la indistinție. A devenit aproape un truism să clamăm într-o formă sau alta, într-o lume globalizată, a multiplelor și profundelor, adeseori devastatoare, interdependențe, a metamorfozelor, imaginate sau mai puțin dorite, că democrația este în criză. Sau că formula democrației ce caracterizează emisfera occidentală, după o ultimă expansiune *tout azimuth* ce a urmat imploziei comunismului,

pare să-și fi epuizat forța de atracție. Nu puține sunt vocile care încearcă să se facă auzite susținând această partitură. Geminello Preterossi, autorul unei recente cărți, intitulată „Ce rămâne din democrație” („Cio che resta della democrazia”, Editori Laterza, Roma-Bari, 2015), aduce în sprijinul tezei sale un întreg cortegiu de teoreticieni, cercetători, esești solidarizați în jurul unei astfel de mizantropice mize.²

Chiar dacă „democrația” a rămas o veșnică promisiune, fundamentată pe o ereditate a modernității europene, aceea a emancipării subiectivității umane, a eliberării din chingile

² A se vedea C. Galli, *Il disagio della democrazia*, Einaudi, Torino 2011; A. Mastropaolo, *La democrazia e una causa persa?* Bollati Boringhieri, Torino 2011; P. Rosanvallon, *La légitimité démocratique*, Éditions du Seuil, Paris, 2010; Jacques Ranciere, *La haine de la démocratie*, La Fabrique éditions, Paris, 2005; Y. Sintomer, *Il potere al popolo*, Dedalo, Bari, 2009; O. Hoffe, *Ist die Demokratie zukunftsfähig?*, Beck, München, 2009; N. Urbinati, *Democrazia sfigurata*, Università Bocconi, Milano, 2014; D. Palano, *La democrazia senza qualità*, Mimesis, Milano, 2015.

* Prof. univ. dr.

¹ A se vedea George Burdeau, *La démocratie*, Editions du Seuil, Paris, 1956.

dominației heteronome, în realitate, de mai bine de două secole, ea nu este decât o chestiune eurocentrică, care a comportat contradicții, avansuri și reculuri, reacții, eșecuri, experimente ambițioase și reiterații ciclice³.

Idealul democratic continuă să-și exercite seducția. Dar, dincolo de declarațiile ritoase, subsumate parcă unei retorici ritualizate, cetățenii „condamnați“ să trăiască în democrație, în regimurile politice democratice, învederând anumite caracteristici și valori constitutive sau adjuocate pe parcurs, nu-și pot reprima suspiciunea și sentimentele de non-identificare cu politicienii – emanații ai democrației „reprezentative” –, cu instituțiile populate de aceștia, al căror caracter public a fost confiscat în termeni de partizanat politic și algoritmi partitocratici.

Devine astfel inevitabilă constatarea că în condițiile în care democrația furnizează setul de principii în umbra cărora grupuri structurate și segmente bine motivate de populație accesează și utilizează în folosul unor interese private sau de clan, pârgii instituționale democratice, se produce o deturnare a resurselor economice ale societății în contul unei oligarhii cu „mască democratică”⁴.

Neîncrederea cetățenilor în politică, imputabilă malversațiunilor politicienilor, dar și unui proces de delegitimare a democrației în ipostaza sa liberală, care a migrat de la constituționalismul republican - matricea genetică a democrației originare în revoluțiile burgheze, americană și franceză – spre regimul reprezentativ pe baze electivă, prin intermediul căruia se transferă aleșilor voința politică a cetățenilor, creându-se pe această cale condițiile dezimplicării politice a celor urmă. Sociologul și politologul francez Pierre Rosanvallon ajunge astfel să constate că legitimitatea constitutivă a statului democratic este insuficientă să asigure cetățenilor îndreptățirea de a se manifesta politic cât timp legitimitatea funcțională, corelativă guvernării, este în deficit. Într-o epocă a neîncrederii generalizate față de modul de funcționare a democrației neolibérale în stat, ispita unei conduite contra democrației de acest tip (și nu antidemocratice sau antisistem) este de

înțeles. Cetățeanul este perfect îndrituit să se alăture sau chiar să se substituie mecanismelor de supraveghere și monitorizare a instituțiilor și politicilor ce-l afectează în mod direct sau prin ricoșeu. Acțiunea civică prin care se pune în dispozitiv „contra-democrația” presupune vigilență, denunțare publică, evaluare. Și aceasta se înfăptuiește atât prin mijloace tradiționale, printr-un nou „militantism”, cât și prin internet, bloguri, rețele de socializare, implementându-se forme neconvenționale „e-democratice”, cu un mai mare impact și o mai largă difuziune, în mass-media și la nivelul opiniei publice⁵.

Pentru a înțelege însă mutațiile pe care le-a suferit modelul democratic liberal genuin, trebuie să facem un recurs istoric, evidențiind elementele lui originare și provocările cărora acesta a încercat să le facă față pe parcursul secolului al XX-lea.

Principiul suprem al democrației rezidă în faptul că puterea emană de la colectivitatea cetățenilor, de la popor sau națiune, iar sistemul de guvernare tinde să includă libertatea în raportul eminent politic pe care îl stabilește cu cetățenii. Ca atare, așa cum sublinia G. Burdeau „democrația nu apare decât ca un aparat tehnic, un ansamblu de mecanisme protectoare permițând concilierea libertății omului cu exigențele de ordin politic”. Drepturile și libertățile politice nu sunt un scop în sine, ci o condiție indispensabilă care determină „organizarea puterii guvernamentale” în vederea asigurării exercitării libertăților și drepturilor în deplinătatea lor.⁶

Revoluțiile burgheze, prin pașantul lor anti-absolutist, au evidențiat primatul voinței generale a indivizilor în calitate de cetățeni liberi, și nu de „supuși” ai statului despotico-monarhic, de promotori și beneficiari ai unui autentic „contract social”. S-a produs totodată un transfer, considerat legitim, de suveranitate de la monarhul absolutist, înlăturat inerent prin mijloace insurecționale, în cazul Revoluției de la 1789, către corpul atotcuprinzător al cetățenilor - Națiunea, situație consfințită prin Constituția din 1791. Fazei eroico-revoluționară a democrației liberale, ce anticipa forme de participare directă, i-a urmat

³ A se vedea Geminello Preterossi, *Cio che resta della democrazia*, Editori Laterza, Roma-Bari, 2015, p. VIII).

⁴ A se vedea **Luciano Canfora**, **Gustavo Zagrebelsky**, *La maschera democratica dell'oligarchia*, Editori Laterza, Roma-Bari, 2015.

⁵ A se vedea **Pierre Rosanvallon**, *La contre-démocratie, La politique à l'âge de la défiance*, Éditions du Seuil, Paris, 2006.

⁶ A se vedea **G. Burdeau**, op. cit., p. 17-21.

un lung stadiu de configurare a unui cadru constituțional, și instituțional-politic în care s-a impus treptat o nouă logică, reprezentativă, grație căreia puterea a înregistrat o operațiune de „reamenajare” cu efecte structurale. Democrația a dobândit o nouă calitate, ilustrându-se ca democrație „gubernată”. Responsabilitatea directă a gestiunii afacerilor nu mai revenea în mod nemijlocit poporului, ci reprezentanților aleși ai acestuia din urmă, mandatați să acționeze și să decidă în numele său.⁷

Este cât se poate de semnificativ în acest sens că Sieyes, unul dintre corifeii Revoluției de la 1789, consacra puterea suverană a Națiunii ca „putere constituantă”, ce se exprimă prin edictarea unei Constituții; odată adoptată și pusă în funcțiune, respectiva constituție, „puterea constituantă” devenea evanescentă, iar Națiunea se revendica în postura doar de organ „constituit”, învrednicindu-se să desemneze reprezentanți însărcinați să-i exprime voința. Secolul al XIX-lea poate fi denumit pe bună dreptate secolul democratizării societății europene, mai exact, a celei vest-europene. Secolul al XX-lea, la rândul său, poate fi denumit secolul confruntării istorice între democrație și totalitarism, după cel de al doilea război mondial, înregistrându-se un alt mare val, al democratizării, de această dată la scară globală.

Au existat desigur fluxuri și refluxuri, momente de recul și eclipsă a democrației, după cum au existat și fenomene de „contagiune” și „iradiere” democratică, stagii de „incubație” democratică sau chiar tentative mai mult sau mai puțin reușite de „export” al democrației în arii dominante de modele totalitare sau autoritariste (Europa centrală și de est, Asia, Africa sau America Latină). Am putea spune că tot acest proces a stat sub semnul apropierei constituționalismului, respectiv recunoașterea primatului dreptului și libertăților fundamentale, protejate prin Constituție, constatându-se totodată o orientare netă către democrația de tip reprezentativ, în condițiile în care pluralismului politic a devenit marca definitorie a democrației moderne și postmoderne. În aceste circumstanțe este cât se poate de pertinentă evaluarea pe care o face Laurent Cohen-Tanugi: „Încarnându-se în

pluralism, democrația este întru totul solidară cu soclul filosofic pe care se sprijină acest pluralism, adică atributele fundamentale ale persoanei umane, așa cum sunt enumerate acestea în Declarația franceză a drepturilor omului și *Bill of Rights*-ul american: libertatea de mișcare, libertatea de conștiință, de exprimare, de asociere, egalitatea în fața legii, constituționalismul...”⁸

Ultimele decenii stau mărturie pentru un trend pe care democrația l-a cunoscut pe fondul unor evoluții și mutații inevitabile în plan politic. Viziunea mult timp îmbrățișată a unei societăți aspirând spre omogenitate și autoconservare, impulsivă și „protejată” de către statul-națiune, unitar și suveran, politic structurată de clivajul stânga-dreapta și de hegemonismul majorității, predispusă spre o asumare cvasi-religioasă a politicii, sustrăgându-se interferențelor externe, a început de mult să cedeze teren. Ordinea de stat care cândva era sacrosantă s-a dovedit tot mai mult pusă sub semnul întrebării de către o emergentă ordine de drept. Extensia la scară globală a piețelor economico-financiare, mobilitatea internațională a forței de muncă, circulația rapidă și proliferantă a informației prin rețele de tip internet s-au însoțit cu tendințele de unificare și reglementare juridică ce s-au manifestat chiar și în condițiile unei fragmentări a autorităților statului și unei diseminări a formelor de exercitare a puterii la nivel central sau local. Recursul tot mai frecvent la constituționalism și propensiunile tot mai accentuate spre integrare (vezi construcția euro-comunitară) au scos în evidență relativizarea ideii de stat-națiune și prevalența universalismului drepturilor omului și a ordinii juridice supranaționale. S-a produs astfel o glisare a reprezentării convenționale și tradiționale despre stat și democrație către o alta, mai pronunțată „juridicizată”.

Reevaluând noțiunea de stat, din perspectiva acestei reconfigurări, Jacques Donnedieu de Vabres, sublinia faptul că statul modern este primordial „un stat democratic, organizat și plasat sub control popular printr-un dublu joc al mecanismului electoral și parlamentar și al descentralizării... Expansiunea democrației acționează de altfel atât asupra funcțiilor statului, cât și asupra structurii sale: el își

⁷ A se vedea Jacques Chevallier, *L'État post-moderne*, L.G.D.J., Paris, 2008, pp. 160-161.

⁸ A se vedea Laurent Cohen-Tanugi, *La métamorphose de la démocratie*, Éditions Odile Jacob, Paris, 1989, p. 48.

sporește domeniul și, împărțindu-și puterea, concomitent își divizează organele și multiplică mecanismele de control ce fac obiectul său”⁹ Statul modern este însă, nu mai puțin un *stat de drept*, o formulă care semnifică preeminența unor reguli constante și certe în acțiunea statului, de natură juridică, cărora le sunt asociate sancțiuni juridice; grație acestora, reglementările impuse devin efective și dobândesc mai multă raționalitate. Statul democratic – în ipostaza sa de stat de drept – permite legislației, administrației și justiției cu care face corp comun să „țeară” în jurul său o rețea din ce în ce mai strânsă de legături „de drept” a căror forță conjugată reține și chiar paralizază puterea pe care o deține.¹⁰

Sintagma „stat de drept” care a câștigat în vremea din urmă un ascendent ce pare de la sine înțeles, depășind universul strict juridic pentru a intra în limbajul politic, în dezbaterile mediatice și chiar în conștiința comună, a devenit un referențial inconturabil, cu valoare de postulat; ea stă la baza unui mit politic acceptat fără rezerve, sursa unei ritualizări cotidiene.

Este demn de semnalat că doctrina statului de drept are o sorginte, așa zis „clasică”, în școala juridică germană și ulterior în cea franceză, cu acumulări și deslușiri succesive pe parcursul secolelor al XIX-lea și al XX-lea, pentru a înregistra în perioada de după cel de-al doilea război mondial un semnificativ proces de „schimbare la față”. Conceptul de stat de drept a evidențiat noi valențe – nu doar juridice, ci și de ordin politic și ideologic – a căpătat nu doar o extinsă putere de circulație, „impunându-se” ca un principiu ordonator și ca un element înzestrat cu virtuți axiologice constrângătoare, favorizând totodată o „omogenizare” a practicilor și construcțiilor instituționale la nivel etatic.

Așa cum remarca Jacques Chevallier – unul dintre reputații specialiști în teoria statului de drept – începând cu anii ‘80 ai secolului trecut „nu numai că statul de drept a părăsit terenul arid al dogmaticii juridice, transformându-se în figură impusă a discursului politic, ci, mai mult, s-a materializat câștigând progresiv atât țările de tradiție anglo-saxonă cât și pe cele din Est și Sud; orice stat care se respectă este de acum înainte ținut să se prezinte sub un aspect plăcut,

să se împodobească în culorile strălucitoare ale statului de drept, care a devenit un veritabil standard internațional căruia statele sunt obligate să i se conformeze”¹¹

Cu toate acestea, conceptul ca atare „stat de drept” nu este scutit de anumite contradicții, conotații suprapuse și echivoci imputabile accepțiunilor pe care el le-a presupus și pe care și le-a revendicat de-a lungul vremii.

În Europa, genealogia conceptului trimite la sursele primare de ordin doctrinar, în gândirea juridică germană și franceză, potrivit cărora statul, ca formă instituționalizată a puterii și deținător al monopolului coerciției legitime trebuie să tindă spre o „juridicizare” a acțiunilor sale, astfel încât el să se supună regulilor de drept, garantând pe cât posibil protecția libertăților și drepturilor individuale împotriva oricăror manifestări arbitrare din partea guvernanților și aparatului administrativ. Avem de a face mai curând cu o concepție formală și normativistă care conferă statului modern o dimensiune juridică salutară și pozitivă. Jacques Chevallier consideră astfel că democrația politică de factură liberală cunoaște o activizare a fundamentelor modelului ce o inspiră, transformându-se într-o „democrație juridică”; se produce „o extindere constantă a volumului regulilor și o întărire a dispozitivelor de garanție, ce conduc într-adevăr la inflexiunea în profunzime a logicii democratice”, importanța crescândă a mecanismelor juridice impunând o concepție din ce în ce mai articulată, și exigențe sporite pentru ceea ce, printr-un termen atotcuprinzător începem să numim stat de drept.¹² Avantajul pe care îl oferă acest termen „reabilitat” și „redefinit” în raport cu accepțiunea inițială, din doctrina clasică, constă în reorganizarea părților diferitelor discursuri vizând raporturile între stat, drept, societate, libertate, autoritate etc. Se surmontează, așadar pretenții partizane și reduționiste, se temperează puseuri ideologice și anumite orientări tactice, ambiguitatea sa favorizând legitimarea unor tipuri de consens, altfel dificil de realizat, precum și ocultarea anumitor contradicții inerente și nerecunoscute.

În aceeași ordine de idei trebuie să

⁹ A se vedea Jacques Donnedieu de Vabres, *L'État*, Presses Universitaires de France, Paris, 1971, p. 12.

¹⁰ Idem, p. 13.

¹¹ A se vedea Jacques Chevallier, *Statul de drept*, Editura Universul Juridic, Editura Universitaria, București – Craiova, 2012, p. 7.

¹² A se vedea Jacques Chevallier, *L'État post-moderne*, L.G.D.J., Paris, 2008, p. 175.

recunoaștem că noțiunea actuală de stat de drept datorează o neignorabilă și inerentă moștenire „ereditară” unei viziuni și noțiuni, de origine anglo-saxonă, caracterizând sistemele politico-juridice din Marea Britanie și Statele Unite, respectiv *rule of law*. Semnificând o dominație a dreptului, având o anterioritate istorică, *rule of law* tratează statul ca pe oricare alt subiect de drept. În Anglia, unificarea națiunii a fost produsul, cel puțin într-o fază incipientă, al puterii exercitate de judecători și de *common law* și nicidecum al unei administrații subordonate puterii politice. Statul modern s-a integrat și s-a pliat unui sistem juridic preexistent, pe care nu și l-a putut subordona cum s-a întâmplat în Europa continentală. În Statele Unite, societatea a premers construcția etatică. Statul federal a fost proiectat și realizat piesă cu piesă. Astfel conceput încât eventualele sale ambiții și excese să fie prevenite și limitate cât mai strict, el a fost dotat cu un dispozitiv instituțional extrem de elaborat, însoțit de proceduri corespunzătoare.

În Franța, în mod cu totul contrastant, procesul de centralizare și unificare a statului nu a fost posibil datorită unei opere de justiție și rolului determinant al dreptului, cu atât mai mult cu cât exista un melanj de tradiții juridice (romană, canonică, feudală și cutumiară). Statul nu a succedat unui sistem juridic preexistent și nici nu s-a subordonat acestuia, ci a fost rezultatul unui act de voință monarhică, cu concursul unui corp de administratori și funcționari ai puterii absolutiste. Ceea ce a făcut deci în această privință *l’Ancien Régime* a fost continuat de Revoluția burgheză de la 1789 și de Codul Civil. Dreptul s-a încarnat în stat, legitimându-l însă, fără a-i fixa acestuia din urmă, prin norme, suficiente restricții și limitări. Statul administrativ a devenit stat de drept, iar Revoluția, proclamând Declarația drepturilor omului a încercat să instituie o nouă ordine politică, fără a da acestor principii și o valoare supralegislativă, fără a crea instituții viabile, susceptibile de a sancționa nerespectarea drepturilor statuate. Tocmai aceste circumstanțe și dominația subsecventă a unei perspective etatiste, pozitivistice și formal legaliste au ridicat în fața juriștilor și oamenilor politici europeni nevoia acută de a refundamenta teoria statului de drept, de a redefini *a posteriori* „identitatea statului de drept ca o organizare politică și

socială destinată să pună în operă principiile democrației liberale, înscrise mai ales în Declarația franceză a drepturilor omului și în *Bill of Rights*”.¹³

Condiția legalității în funcționarea statului de drept este o premisă necesară, dar nu și suficientă. Legalitatea poate deveni, în anumite împrejurări, invocată obsesiv și răstălmăcită politic, un simplu alibi democratic, conformitatea juridică a deciziilor guvernărilor prevalând asupra ideii de necesar control civil pentru a se preveni tentația aceluiași guvernanți de a face din putere un instrument în folos propriu sau servind interese oligarhice. Esența statului de drept se regăsește într-o triplă conexiune marcată de imperativul protecției libertăților individuale, de afirmarea voinței suverane a Națiunii, căreia statul trebuie să-i fie devotat slujitor și de delimitarea unui domeniu de competențe stricte pentru statul însuși și aparatul acestuia. Structurarea unei ordini juridice nu este un scop în sine, ci un mijloc de a asigura, a garanta limitarea acțiunilor instituțiilor statului, care nu pot, nu trebuie să se întoarcă împotriva drepturilor și libertăților omului și cetățeanului.¹⁴

Între limitarea puterii statului și protecția drepturilor omului se interpune, așa cum preciza Claude Lefort, „opozitia fondată pe drept față de putere”, justificată atâta vreme cât statul își subordonează cetățeanul. În situația în care statul nu se erijează declarativ doar în calitatea de stat de drept ce și-o și asumă principial și efectiv, preeminența individului în raport cu organizarea politică și socială devine reală. Se produce atunci o „instrumentalizare a statului” și „o subiectivizare a dreptului”, situație care, în opinia juristului german Carl Schmitt, adversar hotărât al teoriei statului de drept, nu ar face să exprime decât „o gândire liberal burgheză care privilegiază sistematic individul în detrimentul colectivității, recte al statului, contribuind la disoluția ordinii politice, așa cum s-a întâmplat în Germania, în perioada Republicii de la Weimar. Critica statului de drept se prezintă astfel ca o apologie implicită a Rațiunii de stat și o negare a întregii moșteniri lăsate de „revoluția drepturilor omului”.¹⁵

Declarația drepturilor omului – piatra

¹³ A se vedea **Laurent Cohen-Tanugi**, *op. cit.*, p. 122.

¹⁴ A se vedea **Jacques Chevallier**, *Statul de drept*, p. 52.

¹⁵ *Idem*, pp. 53-54.

unghiulară a Revoluției de la 1789 – are în centrul construcției politice și sociale preconizate să se ridice pe ruinele absolutismului și despotismului, postulatul „drepturilor naturale, inalienabile și sacre ale omului”, care sunt inviolabile și se refuză *ab initio* oricărei atingeri din partea puterilor instituite. Fiind plasate pe cel mai înalt palier al ordinii juridice, ele își află consacarea supremă, chiar dacă această recunoaștere are un caracter întrucâtva deziderativ și abstract. O controversă subiacentă acestei consacării juridice a apărut atunci când suporterii imprescriptibilității drepturilor omului s-au separat în două tabere : prima alcătuită din cei care considerau că aceste drepturi există în sine (în virtutea unui atașament la concepția jusnaturalistă), iar cea de a doua, reunind adepții ideii că drepturile omului necesită elaborarea de texte cu valoare juridică superioară, statuând caracterul lor „fundamental” (punct de vedere pozitivist).¹⁶

Drepturile omului s-au regăsit cu adevărat într-o nouă arhitectonică a ordinii juridice instituite atât la scară națională cât și la scară internațională abia în urma unui proces îndelungat, nu lipsit de asperități și sinuoități, de *constituționalizare* și de extindere a sferei dreptului constituțional în materie de drepturi și libertăți.

După cel de-al doilea război mondial, *internaționalizarea* acestor drepturi și libertăți a intrat în linie dreaptă, ascendentă. Cartea de la San Francisco, din 1945 i-a urmat “Declarația universală a drepturilor omului” adoptată pe 10 decembrie 1948 de către Adunarea Generală a Națiunilor Unite care a reprezentat un document de covârșitoare importanță istorică privind protecția drepturilor omului, chiar dacă forța mesajului său era dat de o încărcătură simbolică și etică, fără a fi dublată, din start, de mecanisme adecvate de protecție eficientă. Pactele internaționale adoptate pe 16 decembrie 1966 - unul relativ la drepturile civile și politice, și celălalt relativ la drepturile economice, sociale și culturale complete de convenții speciale - au împins lucrurile înainte, adăugând recunoașterii și atașamentului în raport cu principiile și valorile fundamentale în materie de drepturile omului, organisme, proceduri și

mecanisme instituționale internaționale în această privință.

S-au creat astfel: Comitetul Drepturilor Omului, menit să vegheze la respectarea Pactului relativ la drepturile civile și politice, comitete specializate (tortură, discriminare rasială, drepturile copilului) având la rândul lor misiuni comparabile prin convenții corespunzătoare. În paralel, a funcționat Comisia Drepturilor Omului a ONU, reunind experți desemnați și din 2006, Consiliul Drepturilor Omului.

Au fost elaborate de asemenea instrumente regionale de protecție a drepturilor omului: Convenția Europeană (1950), Convenția Americană (1969), Carta Africană a Drepturilor Omului și Popoarelor (1981).

În plan european, etapele parcurse de procesul consacării drepturilor fundamentale ale omului au ca punct de referință Convenția Europeană a Drepturilor Omului (CEDO) semnată la Roma pe 4 noiembrie 1950 sub egida Consiliului Europei, instituit în 1949. Convenția își făcea o datorie de onoare din a postula că justiția și pacea au la bază, pe de o parte, democrația ca regim politic și, pe de altă parte, „respectarea comună a drepturilor omului”, având în vedere, într-o primă fază, o protecție minimală a unui set de drepturi, a căror listă avea să fie completată și precizată de diverse protocoale precum și prin Carta Socială Europeană, semnată la Torino pe 18 octombrie 1961. Ansamblul juridico-instituțional edificat pe această cale viza atât drepturile fundamentale esențiale și inalienabile avute în vedere, cât și mecanismele menite să asigure protecția lor eficientă. În paralel, dreptul euro-comunitar a cunoscut în materie de recunoaștere și protecție a drepturilor omului, benefice extensii și dezvoltări, consfințite într-un document unitar și cuprinzător „Carta Drepturilor Fundamentale ale Uniunii Europene” proclamată solemn la Summitul de la Nisa (7-9 decembrie 2000).

Efectele pozitive și vizibile ale dublului proces de constituționalizare și internaționalizare prin care au trecut atât statul de drept cât și drepturile omului au contribuit neîndoielnic la consolidarea lor mutuală. Chiar dacă acest proces nu a fost liniar, ci a înregistrat numeroase meandre, solicitând eforturi concertate ale statelor și organismelor internaționale, sensul său a fost ireversibil.

¹⁶ A se vedea **E. W. Bockenforde**, *Le Droit, L'État et la Constitution démocratique*, L.G.D.J. – Bruylant, 2000, apud. **Jacques Chevallier**, *Statul de drept*, p. 54.